

INGLIZ TILIDAGI TIBBIY NEOLOGIZMLARNI O'QITISH**Djanayeva Komila Davron qizi**Aniq va ijtimoiy fanlar
universiteti 2-bosqich magistratura talabasi**Xudayqulova Dilafruz Kabiljanovna,**

Toshkent Farmatsevtika Instituti dotsenti, f.f.b.f.d. PhD

Jamoliddinova Laylo Jamoliddin qiziToshkent tibbiyot
akademiyasi, Davolash fakulteti talabasi**Mirzaaliyev Zafar Ulfat o'g'li**Toshkent tibbiyot akademiyasi,
Tibbiy profilaktika fakulteti talabasi**Annatsiya**

Ushbu maqola tibbiy lug'atni o'qitishda neologizmlarning katta ahamiyatga ega ekanligini muhokama qilishga qaratilgan. Tibbiyot va Farmatsevtika Universiteti talabalari birinchi va ikkinchi kursda ingliz tili tibbiy lug'atini o'rganadilar. Ushbu ikki yillik tibbiy lug'at ularning kelajakdagi tibbiyot talabalari sifatida rivojlanishida eng muhim jihatlardan biridir. Buning sababi shundaki, biz o'zgarish va rivojlanish asrida, ommaviy axborot vositalari va kommunikatsiya katta ahamiyatga ega bo'lgan davrda yashayapmiz. Bu yerda muhokama qilinishi lozim bo'lgan ikkita asosiy tushuncha bor: internet va kitoblar. Talabalar asosan ana shu ikki manbadan foydalanadilar. Ushbu ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun eng muhim vosita esa ingliz tili hisoblanadi. Ushbu maqolada nega lotin va qadimgi yunon ildizlari hamda affikslerini tibbiyot talabalari o'rganishi va bilishi kerakligi haqida turli misollar keltiriladi. Kundalik hayotda ingliz tilidagi yunoncha va lotincha tarkibiy qismlarni bilish tushunishni osonlashtiradi va muloqotni yengillashtiradi. Ammo fan, xususan, tibbiyot sohasida bu masala yanada jiddiyoq ahamiyat kasb etishi mumkin.

Kalit so'zlar: neologizmlar, prefikslar, suffikslar, tibbiy sinonimlar

Kirish

Internet manbalaridan foydalanganda, talabalar turli formatlardagi va keng ko'lamli manbalardan olingan ma'lumotlarni tushunib, ulardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Shuning uchun talabaniing vazifasi – mazmunni imkon qadar to'g'ri baholash va uni boshqa ma'lumot manbalari kontekstiga joylashtirishdir. Endi hech qanday sir qolmadi: eng muhim materiallar ingliz tilida yozilgan. Shu bilan birga, agar talaba ma'lumotni tushunmasa, u qanday qilib uni sharhlashi, qo'llashi, qadrlashi va tasavvurida to'g'ri obraz yaratishi mumkin? Aniqki, internet cheksiz o'rganish imkoniyatlarini taklif etadi, lekin oxir-oqibat eng katta to'siq – til bareridir.

Ikkinchi asosiy tushuncha, oldin ham aytilganidek, kitoblardir. Ayrim ilmiy asarlar talabalar uchun o'ziga xos turdagi ma'lumotlarni taqdim etadi. Ushbu maqolalar va kitoblar mavzuga boshqacha yondashadi: ko'proq misollar, ko'proq tafsilotlar keltiriladi. Talabaniing vazifasi – bu ma'lumotning mohiyatini tushunishdir. U o'ziga haqiqatan kerakli bo'lgan qismini tanlashi va ortiqchasini chetlab o'tishi kerak. Ammo u ingliz tilini yetarlicha tushunmasa, buni qanday amalga oshirishi mumkin.

Lotin va yunon ildizlarining kelib chiqishini o'rganish nega muhim ekaniga birinchi misol – kulgili bo'lishi mumkin, lekin faqat nazariy jihatdan umid qilamizki, bunday holatlar sodir bo'lmaydi.

Sizlarning barchangiz oddiy tibbiy tekshiruvdan o'tish uchun kelib, kutilmaganda jarrohlik stoliga yotqizilgan odam haqidagi voqeani eshitgansiz. Bu oddiy kolonoskopiya uchun kelgan bemor bilan ham sodir bo'lishi mumkin.

Ilgari men Tibbiy Terminologiya fanidan dars bergan ustozlardan eshitganman, ko'plab talabalar kerakli asboblarni tanlay olmas edi – hattoki, kolonoskopiya uchun to'g'ri tana teshigini ham.

Neologizmlar turlari

Yunon lug'atiga ko'ra, neologizmlar yoki neologiya – bu tilda yangi paydo bo'lgan so'z bo'lib, ayniqsa adabiy uslubni boyitish vositasi sifatida qo'llaniladi [1].

Yangi soʻz tilga kiritilganda, u adabiy uslubni mustahkamlash vositasi sifatida qaraladi. Longman Dictionary of Contemporary English esa quyidagicha taʼrif beradi: "yangi soʻz yoki ibora, yoki mavjud soʻzning yangi maʼnoda ishlatilishi" [2].

Qiziqarli tomoni shundaki, ushbu lugʻatning onlayn versiyasi coinage (yasama soʻz) atamasini sinonim sifatida keltiradi, ammo bu toʻliq asoslanmagan. Coinage ot sifatida to coin feʼlidan kelib chiqqan boʻlib, u yangi soʻz yoki iborani ixtiro qilish degan maʼnoni anglatadi. Ayniqsa, ushbu soʻz ommaviy nutqda keng qoʻllanilsa. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language ham shunga oʻxshash taʼrifni taklif qiladi: "yangi soʻz, ibora yoki qoʻllanilish" [3].

Neologiya atamasi onlayn manbalarda ham uchraydi [4]. Merriam-Webster Dictionaryning tibbiyot boʻlimi esa ushbu soʻzga qiziqarli taʼrif beradi: "faqatgina uni yaratgan odamga maʼlum boʻlgan, psixotik shaxs tomonidan oʻylab topilgan soʻz" [5]. Ushbu taʼrif neologizmlardan foydalanish va ularni tushunish imkoniyatlarini keskin cheklaydi.

Renessans davrida, ayniqsa yunon va lotin tillaridan olingan neologizmlar ongli ravishda keng qoʻllanilgan. Bu ingliz tilidagi lugʻat boyligini oshirishga nisbatan tanqidiy yondashuvning natijasi edi. Ammo shuni taʼkidlash kerakki, bu amaliyot faqatgina maʼlum bir davr bilan cheklanmaydi. Baʼzan mualliflar neologizmlardan oʻz uslublariga yangilik yoki ilmiy tus berish uchun foydalanadilar, lekin bu ortiqcha murakkablik (pedantlik) darajasiga yetib borishi ham mumkin. Zamonaviy ingliz tilining xilma-xilligi va moslashuvchanligi esa neologizmlarning muvaffaqiyatli qoʻllanilishi natijasi sifatida shakllangan. Bundan tashqari, ayrim yakkaxon mualliflar yoki adabiy oqimlar (masalan, eufuizm yoki gongorizm) tomonidan qoʻllanilgan neologizmlar bor, lekin ular lugʻat tarkibida doimiy oʻrin egallay olmagan. Yunon lugʻati bu ikki atamani quyidagicha taʼriflaydi:

Eufuizm – xosiyali, murakkab va bezakdor tilda yozilgan uslub, Elizabeta davrida Angliyada mashhur boʻlgan [1].

Gongorizm – XVI asr oxirida Ispaniyada paydo boʻlgan, balandparvoz tasvirlar va murakkab iboralar koʻpligi bilan ajralib turadigan adabiy uslub [1,11].

Neologizmlar ikki asosiy turga bo'linadi: barqaror (stable) va beqaror (unstable).

Barqaror neologizmlar – bu muayyan sohaga oid mutaxassislar orasida keng tan olingan va uzoq muddat qo'llanilish ehtimoli yuqori bo'lgan yangi so'zlar. Masalan, so'nggi yillarda rasmiy lug'atlarga yoki slang lug'atlariga kiritilgan so'zlar.

Beqaror neologizmlar – bu ayrim shaxslar tomonidan taklif qilingan yoki juda kichik submadaniyat doirasida ishlatiladigan so'zlar.

Protolizm (yunoncha protos – "birinchi" + logos – "so'z") – hali keng tarqalishga ulgurmayan yangi yaratilgan so'z. Bu yangi leksik birlikning eksperimental shakli bo'lib, hali matbuotda yoki og'zaki nutqda ommalashmagan. Qizig'i shundaki, "protolizm" so'zi ham o'z navbatida protolizm hisoblanadi va uni Mixail Epsteyn ixtiro qilgan [6].

Protolizmlardan farqli ravishda, neologizmlar allaqachon mualliflar tomonidan ommaga taqdim etilgan va keng qo'llanilayotgan so'zlardir. Agar protolizm gazetalar, veb-saytlar, jurnallar va kitoblar orqali tarqalib, ommalashsa, u neologizmga aylanadi.

Turlangan neologizmlar (Diffused Neologisms)

Bular juda mashhur bo'lib borayotgan yangi so'zlar bo'lib, ommaviy madaniyat namoyandalari tomonidan qo'llanilishi yoki muayyan submadaniyatlarda keng tarqalishi mumkin. Masalan, jargon yoki til uslubi (lingo) tarkibida uchraydigan, lekin hali butunlay asosiy til tarkibiga kirmagan so'zlar.

Buzzwords (Trend so'zlar, Moda iboralari)

Buzzword – bu odatda texnik, ma'muriy yoki siyosiy muhitda keng tarqalgan, ko'pincha neologizm bo'lgan ibora. Ular hamma joyda paydo bo'lishi mumkin, lekin ularning haqiqiy ma'nosi ko'pincha noaniq bo'ladi.

Buzzwordlar ko'pincha keng ommani taassurot qoldirish yoki tushunchalarni chalkashtirish uchun ishlatiladi. Ular ziddiyatli emas va universal bo'lishga intiladi.

Buzzwordlar jargonlardan farq qiladi. Jargonlar aniq bir texnik yoki kasbiy ma'noga ega bo'lib, faqat mutaxassislar uchun tushunarli bo'ladi. Biroq, yangi

texnologiyalar atrofidagi shov-shuv ko‘pincha texnik atamalarni buzzwordlarga aylantiradi.

Buzzwordlar lug‘atga kiritilgan yoki kiritilmagan bo‘lishi mumkin. Agar lug‘atga kiritilgan bo‘lsa ham, uning neologizm sifatidagi ma‘nosi rasmiy ta‘rif bilan mos kelmasligi mumkin. Masalan, "paradigma o‘zgarishi" (paradigm shift) shunday so‘zlardan biridir.

Tibbiyot va farmatsevtika universiteti talabalari birinchi ikki yilda maxsus tibbiy matnlarni o‘rganadilar. Bu ularga to‘g‘ri terminologiyani o‘zlashtirishga va ingliz tilidagi tibbiy atamalarni aniq bilish zaruriyatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Dastlab, ingliz tilidagi aniq atamalarga e‘tibor qaratish ortiqcha tuyulishi mumkin, ammo haqiqat shundaki, talabalar rumin va ingliz tibbiy atamalarini aniq farqlashga qiynaladilar. Oddiy qilib aytganda, Yunonlik tibbiyot talabalari uchun inglizcha so‘z inglizcha atamaga juda yaqin bo‘lishi kerak (ular imlo muammolarini ko‘pincha e‘tiborga olmaydilar).

Quyida tibbiyot talabalari tomonidan o‘rganiladigan matn namunasi keltirilgan. Ushbu darsning eng muhim qismi terminologiyani o‘zlashtirishdir. Matnda murakkab so‘zlar yo‘q va u tibbiy traktat tarkibiga kiritishga arzimaydi. Bu faqat talabalarning tibbiy lug‘atini mustahkamlash uchun mo‘ljallangan oddiy matn. Biroq, chuqurroq tahlil qilinganda, matnda boshqa muammo – so‘zlarning etimologiyasi ham mavjudligi ayon bo‘ladi.

Lotin va yunon tillaridan olingan so‘zlar alohida yondashuvni talab qiladi va ularni imlo va talaffuz xususiyatlari sababli sinchkovlik bilan o‘rganish lozim.

Havo xaltachalari yoki Alveolalar (Air sacs or Alveoli) – o‘pkaning havo hujayralari bo‘lib, ular qon bilan kislorod va karbonat angidrid almashinuvini amalga oshiradi.

Bronxial naychalar (Bronchial Tubes) – traxeyaning o‘pkaga boradigan ikkita shoxchasi.

Diafragma (Diaphragm) – qorin bo‘shlig‘ini ko‘krak qafasidan ajratib turuvchi katta mushak.

Epiglottis – yutayotgan paytda ovqat nafas yo‘liga tushmasligi uchun traxeyani yopib turuvchi tog‘ay.

Laring (Larynx) – traxeyaning kengaygan qismi, ko‘pincha ovoz qutisi deb ham ataladi.

Medulla – miyaning nafas olishni boshqaruvchi qismi.

Faring (Pharynx) – og‘iz orqa qismidagi yo‘l bo‘lib, burun bo‘shlig‘idan ovoz qutisiga, og‘izdan esa qizilo‘ngachga havo o‘tishiga yordam beradi.

Traxeya (Trachea) – quyi qismida ikkiga ajralib ketuvchi nafas yo‘li.

Ushbu sakkizta muhim so‘z nafas olish tizimini o‘rgatishda asosiy ahamiyatga ega. Ularning kelib chiqishi va grammatik xususiyatlari boshqa tibbiy neologizmlarni o‘rganishda katta rol o‘ynaydi. Keling, har birini alohida tahlil qilamiz.

Alveolus – lotin tilidan kelib chiqqan bo‘lib, alve (us) – "chuqurcha, o‘ra" va -olus (kichik shakl yasovchi qo‘shimcha) so‘zlaridan tashkil topgan. Uning ko‘plik shakli lotin tilidagi qoidaga ko‘ra -us o‘rniga -i qo‘shimchasini oladi (singular: alveolus, plural: alveoli). Ingliz tilida -i harfi [ai] kabi talaffuz qilinadi.

Bronxus (Bronchus) – lotin va yunon tillarida mavjud bo‘lib, "traxeya shoxi" ma’nosini anglatadi. Uning ham ko‘plik shakli lotin qoidalariga asoslanadi. Ushbu so‘z imlo va talaffuz jihatidan juda muhim, chunki uning asosida 64 dan ortiq yangi tibbiy terminlar shakllangan (bronchial, bronchiole, bronchitis, bronchoscope, bronchopneumonia va boshqalar).

Diafragma (Diaphragm) – yunoncha dia- ("orqali") va phragma ("devor") so‘zlaridan hosil bo‘lgan. Dia- qo‘shimchasi bir qancha tibbiy atamalarda uchraydi (diathermy, dialysis va boshqalar).

Epiglottis – yunoncha epi- ("ustida", "yonida") va glottis ("ovoz yorig‘i") so‘zlaridan olingan. Epi- yunon tilida ko‘p ma’noga ega va turli murakkab so‘zlarning tarkibida uchraydi (epicardium, epiglottis).

Laring (Larynx) – yunon tilida "halqum, hiqildoq" ma’nosini anglatgan.

Ushbu so‘zning ikki xil ko‘plik shakli mavjud: larynges va larynxes.

Medulla – lotincha "miyacha" yoki "mohiyat" ma'nolarini anglatadi. Ikki xil ko'plik shakliga ega:

Inglizcha shakli: medullas

Lotincha shakli: medullae (bu yerda -a → -ae o'zgarishi yuz beradi). Lotin tilida -ae [e] kabi, ingliz tilida esa [i] kabi talaffuz qilinadi.

Faring (Pharynx) – yunon tilidagi "bo'g'iz" so'zidan olingan. Uning ko'plik shakli ikki xil: pharynges va pharynxes.

Traxeya (Trachea) – yunon tilidagi "tracheia" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, uning to'liq shakli arteria tracheia ("qo'pol arteriya", ya'ni "nafas yo'li") hisoblanadi. Ko'plik shakli lotin qoidalariga ko'ra tracheae ko'rinishida bo'ladi.

Shunday qilib, bu tibbiy terminlar nafaqat nafas olish tizimini o'rganishda, balki lotin va yunon tillaridan olingan boshqa tibbiy neologizmlarni tushunishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Samarali yunon, lotin prefikslari va suffikslari

Lotin tili qadimgi rimliklar tomonidan so'zlashilgan til bo'lib, Rim imperiyasi Yevropaning katta qismini bosib olganida, lotin tili ham butun mintaqaga tarqaldi. Vaqt o'tishi bilan, turli hududlarda so'zlashilgan lotin tili rivojlanib, italyan, fransuz, ispan va portugal tillariga aylandi. Bu tillar "opa-singil tillar" hisoblanadi, chunki ularning barchasi ona til bo'lmish lotindan kelib chiqqan.

Lotin tilining ingliz tiliga ta'siri

1066-yilda Angliya Normandiya gertsogi G'iyosiddin (William the Conqueror) tomonidan zabt etildi. Normandiya Fransiyaning shimoliy qismida joylashgan bo'lib, bu bosqindan so'ng Angliyaning saroy va yuqori jamiyatida fransuz tili asosiy tilga aylandi. Bir necha asr davomida fransuz tilidan ingliz tiliga ko'plab so'zlar o'tdi. Tilshunoslar bugungi kundagi ingliz tilidagi kundalik so'zlarning 60% ga yaqini fransuz tilidan kelib chiqqan deb hisoblaydilar. Shu sababli, ko'plab lotincha so'zlar ingliz tiliga fransuz tili orqali kirib kelgan.

Biroq, lotin tilidan ingliz tiliga to'g'ridan-to'g'ri ham ko'plab so'zlar o'tgan. Masalan, 6-asrda Rim monaxlari Angliyaga xristianlik dini bilan birga diniy atamalarni ham olib kelishgan. O'rta asrlardan boshlab esa ilmiy, huquqiy va akademik atamalar ko'plab lotincha so'zlardan yasalgan. 17-18-asrlarda ba'zi tilshunoslar ingliz tilini "kamolotga yetmagan til" deb hisoblab, lotin tilini "mukammal til" sifatida qabul qilishgan. Shu sababli, ular lotincha so'zlardan yangi inglizcha so'zlarni yasashgan. Masalan, fraternity (lotincha fraternitas) so'zi "brotherhood" so'zidan yaxshiroq deb hisoblangan.

Lotin va yunon so'z tarkibiy qismlari

Ko'pchilik so'zlar ildiz (root) va suffikslardan tashkil topadi. Ingliz tiliga o'tgan ko'plab lotin va yunon so'zlarida ham ushbu qoida amal qiladi. Masalan, cell so'zi aslida lotincha cella bo'lib, undagi "a" suffiksi tushirib qoldirilgan. Suffikslar mustaqil ishlatilmaydi, ular so'zga qo'shilib, uning ma'nosini o'zgartiradi. Suffiks

so'zning qanday turkumga tegishli ekanligini belgilaydi (masalan, ot, sifat yoki fe'l bo'lishi). Ba'zida ikkita yunon yoki lotin so'zi birlashtirilib, qo'shma so'z hosil qilinadi. Ular ba'zan suffiks sifatida noto'g'ri tushunilishi mumkin, lekin aslida so'zning bir qismi hisoblanadi.

Yunon tilida prefikslardan foydalanish lotin tiliga qaraganda kengroq tarqalgan. Ba'zan bitta so'zda ikkita prefiks uchraydi yoki prefiks so'zning o'rtasida ham joylashishi mumkin. Masalan, "meta-" prefiksi "orqasida", "boshqa tomonda" yoki "o'zgarish" ma'nolarini berishi mumkin:

metacarpal – meta (keyin) + carpus (bilak) metaphysics – meta (keyin) + physis (o'sish) metamorphosis – meta (o'zgarish) + morphe (shakl) Muhim lotin va yunon prefikslari va suffikslari Lotin prefikslari

inter- (o'rtasida) → intertwine, intercellular, intervertebral non- (emas, yo'q) → nonessential, nonmetallic, nonsensitive post- (keyin) → postcrisis, postnatal, postoperative

pre- (oldin) → preconceive, preoperative, prenatal

Lotin suffikslari

-ation (fe'ldan ot yasaydi) → examine – examination,
humidify – humidification

-fy, -ify (fe'l yasaydi) → purify, humidify, gasify

-ty, -ity (sifatdan ot yasaydi) → certainty, cruelty, fatality Muhim yunon ildizlari

-anthrop- (inson) → misanthrope, anthropoid, anthropomorphic

-chron- (vaqt) → anachronism, chronic, chronicle

-dem- (xalq) → endemic, pandemic

-ped- (bola) → pediatrician

Muhim yunon prefikslari

a-, an- (yo'qlik, inkor) → anaerobic, atypical

bio-, bi- (hayot) → biology, biophysics, biopsy

hyper- (ortiqcha, haddan tashqari) → hyperactive, hypersensitive,
hyperacidity

micro- (kichik) → microscope, microorganism Tibbiyot tilidagi sinonimlar

Tibbiy terminologiyada yunon va lotin tillari asosiy manba bo'lib, ular orasida sinonimlar juda ko'p. Masalan:

Inglizcha "skull" = yunoncha "cranium" Inglizcha "rump bone" = yunoncha "coccyx" Inglizcha "collar bone" = lotincha "clavicle" Inglizcha "knee cap" = lotincha "patella"

Ba'zi sinonimlar so'zma-so'z ma'nosi bilan mos kelsa-da, ularning qo'llanilishida farq bo'lishi mumkin. Masalan: "Subcutaneous" (lotincha ildiz) va "hypodermic" (yunoncha ildiz) ikkisi ham "terining ostida" degan ma'noni anglatadi, lekin har doim bir-birining o'rnida ishlatilmaydi. "Caesarian section" va "hysterotocotomy" ham ma'nosi jihatidan sinonim bo'lsa-da, ikkinchisi ilmiy va kamroq ishlatiladi.

Xulosa

Lotin va yunon tillari juda keng bo'lib, tibbiy va ilmiy terminologiyada ayniqsa muhim o'rin tutadi. Ushbu tillardagi ildiz so'zlar, prefikslar va suffikslarni o'rganish, tibbiyot yoki fan sohasida ishlaydigan talabalar uchun juda muhimdir.

Shuningdek, tibbiy terminologiyada ba'zan so'z qisqartirishlar noto'g'ri tushunilishiga olib kelishi mumkin. Masalan, "megastria" o'rniga "megagastria" ishlatilishi kerak, chunki "megastria" so'zi "katta yulduz" ma'nosini ham berib yuborishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Dicționarul Explicativ al Limbii Române, Ediția a II-a. Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 300,343,352,429,467, 686

Longman Dictionary of Contemporary English, Longman Dictionaries, England, 1995, p. 949

Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English language, Grammercy Books, New York, 1996, p. 958

<http://www.thefreedictionary.com/neology>

[http://www.merriam-webster.com/medical/ neologism](http://www.merriam-webster.com/medical/neologism)

http://en.wikipedia.org/wiki/Mikhail_Epstein

[7] F. Peter Lisowski, Charles E. Oxner, Anatomical terms and their derivations, University of Western Australia, Australia, 2007, p. 24,32,106

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/cell>

[http://www.etymonline.com/index. php?term=misanthrope](http://www.etymonline.com/index.php?term=misanthrope)

[http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_ frame=0&search=anthropomorphic&searchmode=n one](http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=anthropomorphic&searchmode=none)

Veronica A. C. Teaching english medical neologisms.